

ГУМАНІЗАЦІЯ І ГУМАНІТАРИЗАЦІЯ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

УДК 37.013

М. Д. Прищак, канд. пед. наук

ДИСКУРС ПОНЯТТЯ «КОМУНІКАЦІЯ» В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ ОСВІТИ

Досліджено науковий дискурс поняття «комунікація». Акцент зроблено на етимологічному аналізі слів «комунікація», «спілкування» та аналізі поглядів на комунікацію в історії філософії і сучасній науці. Дана дефініція поняття «комунікація» в контексті критики технократичного підходу до розуміння та означення цього феномену, подолання авторитарної, монологічної педагогіки та тенденцій формування сучасної парадигми освіти.

*Зрозуміти комунікацію —
значить зрозуміти набагато більше
Дж. Пітерс*

Вступ

Дослідження проблеми комунікативних засад освіти зумовлено тенденцією розвитку сучасної західної педагогіки, в основі якої лежить розробка нової парадигми освіти на основі трансформації та посилення її комунікативної складової (комунікативна філософія (етика)). Цей процес визначається як *логікою сучасного етапу історичного розвитку* людства, особливо Західної культури та цивілізації, так і *внутрішньою логікою розвитку філософії та педагогіки*.

Розвиток Західної культури та цивілізації, смисловою основою якої став принцип «*Людина є мірою всіх речей*» (софісти), принципи філософії свідомості з її декартівським «*Я мислю, отже існую*», разом з усіма їх позитивних настанов, привели до переоцінки людиною свого «Я», своїх можливостей, своєї ролі в системах «людина — природа», «людина — суспільство», самовпевненості, егоїзму «Я-свідомості». Наслідком цього стало загострення моральних та екологічних проблем людства в ХХ ст.

ХХ ст. — це період дискредитації етики. Раціоналізм, який, як не парадоксально це звучить, сам зумовив «кризу розуму», вплив ірраціоналістичних тенденцій, «смерть Бога», нігілізм — став причиною руйнування моральних цінностей, в першу чергу релігійних, що призвело до історичних катаклізмів (фашизм, сталінізм, революції, громадянські війни, тоталітарні режими, колоніальні війни, Хіросіма та Нагасакі, ядерний шантаж, смерть, голод та ін.). Людина стає нечутливою до зла, розмиваються самі критерії добра та зла, нівелюються моральні принципи, під вивіскою моралі можуть бути виправдані будь-які злочини, включаючи знищення мільйонів людей.

Внутрішня логіка розвитку філософії комунікації базується на подоланні класичної парадигми філософії свідомості та *розкритті комунікативних засад сутності й розвитку особистості*.

Перший етап цього розкриття відбувався в системі «Я—Ти» (Фейєрбах, Бубер), в якій комунікація здебільшого проявляється в психолого-особистісному вимірі, другий — в системі «Я—Інший» (Ясперс, Бахтін, Левінас), в якому комунікація виходить, в тому числі, на особистісно-соціальний рівень, залишаючи при цьому в центрі особистість — «Я», для якої (і від імені якої) ведеться і відбувається комунікативна взаємодія. Третій етап (кінець ХХ ст.) — етап методологічного повороту від класичної парадигми філософії свідомості до парадигми філософії спілкування, від монологічності європейського типу спілкування до діалогічного спілкування. Цей етап репрезентований в ідеях новітньої філософії — комунікативної філософії (комунікативної етики) (Апель, Габермас, Гьосле, Кульман, Бюлер).

Внутрішня логіка розвитку філософії, педагогіки в сукупності з історичними чинниками привели до необхідності переусвідомлення ролі комунікативності в розвитку особистості, а на основі цього — до переоцінки комунікативних засад педагогіки та освіти в цілому. В освіті України ця

тенденція проявляється в подоланні суб'єкт-об'єктної (авторитарної, монологічної) парадигми освіти: а) суб'єкт-суб'єктний підхід у навчанні та вихованні; б) особистісно орієнтоване навчання і виховання; в) дитиноцентрована педагогіка; г) педагогіка співробітництва д) діалогічний характер комунікації в педагогічних системах «учитель—учень», «вихователь—вихованець», «викладач—студент» тощо. Розвиток педагогічної теорії та практики початку ХХІ ст. ставить питання розробки комунікативної педагогіки.

З початку 90-х рр. ХХ століття в Україні посилюється інтерес до дослідження різних аспектів проблеми комунікації.

Філософські проблеми комунікації розглядаються у працях Л. Ситниченко, А. Єрмоленка, В. Малахова, І. Зязюна, О. Берегової, Т. Булавіної, М. Кагана, Т. Біленко та ін. На психологічних аспектах комунікації концентрують свою увагу Г. Дьяконов, І. Бех, М. Папучі, О. Диса, Л. Журавльова, С. Мусатов та ін. Комунікація як педагогічна проблема досліджується у працях С. Білецької, Н. Волкової, І. Зязюна, І. Беха, В. Федорчук, Н. Бутенко, С. Мусатова, О. Балла, В. Зливкової, О. Коваленко та ін. Історико-педагогічні проблеми генези комунікативних засад педагогіки та освіти в цілому досліджують О. Довженко, О. Кардан, В. Курило, Л. Березівська, О. Адаменко, О. Сухомлинська, О. Янкович та ін. Комунікативні засади педагогіки В. Сухомлинського знаходять своє відображення в дослідженнях С. Білецької, Н. Безлюдної, Г. Бучківської, Г. Каленкова, Г. Калмикова, Г. Кочубей та ін.

Останні десятиліття позначені посиленням уваги до проблем педагогічної комунікації. Водночас, інерція традицій авторитарно-адміністративної системи освіти, авторитарно-монологічної педагогіки, а з іншого боку нечіткість, невизначеність самого феномену та поняття комунікації гальмує процес усвідомлення ролі комунікативних факторів педагогіки та освіти в цілому.

Постановка проблеми

Причиною невизначеності буттєвої та категоріальної ідентифікації комунікації є те, що комунікація сприймається як щось наперед всім зрозуміле, визначене. Ніхто не піддає сумніву свою правоту у питаннях комунікації, а, саме, через це «популярність цієї ідеї переважає її виразність і точність» [1, с. 15]. Можливо тому нині в науці існує понад 200 дефініцій комунікації.

Розгляд сучасної української та російської наукової літератури з проблем комунікації засвідчує як невизначеність самого поняття комунікації так і певну невідповідність підходів до буттєвої та категоріальної ідентифікації комунікації у вітчизняній та західній наукових традиціях.

Основою адекватного визначення поняття може бути дослідження етимології слів «комунікація», «спілкування» в латинській, англійській, українській та російській мовах.

Основна частина

Український термін комунікація (російський — коммуникация, білоруський — камунікацыя, польський — komunikacja, чеський — komunikace, словацький — komunikacia, болгарський — комуникация, словенський — komunikacija) запозичений з західноєвропейських мов: нім. Kommunikation, фр., англ. communication, які походять від лат. communicatio 1) повідомлення, передача; 2) в риторичі, фігура звертання до слухачів із запрошенням взяти участь в обговоренні питання.

Латинський термін communicatio пов'язаний з дієсловом communico 1) робити спільним (ділитися, ділити, робити спільно, брати участь, примиритися з кимсь, радитися з кимсь); 2) повідомляти (поділитися інформацією з метою мати спільні знання, спільно діяти); 3) розмовляти; 4) приєднувати, додавати, вносити; 5) зв'язувати, з'єднувати; 6) спілкуватися, мати справу, мати зв'язки і є похідним від communis — 1) спільний, загальний; 2) загальноприйнятний, загальнозвичивий; 3) товариський, доступний, ввічливий, люб'язний, ласкавий [2—4].

В англійській мові communication (лат. communicatio) — сполучення, зв'язок, передача; повідомлення, спілкування, комунікація. Він пов'язаний з іншими термінами. Common (лат. communis) — загальний, спільний. Commune (лат. commune) — комуна, громада; спілкуватися, розмовляти. Communion — спілкування, зносини, стосунки; віросповідання; причастя. To be common (лат. communicare) — бути спільним, з'єднувати, повідомляти, сполучатися, причащатися, радитися з кимось [5, 6].

Аналіз латинського походження терміна комунікація дає можливість зробити висновок, що в основі його визначення лежать поняття «спільне», «загальне», «єдність», «ціле», «співучасть» (визначення поняття комунікація у широкому його розумінні), а терміни «сполучення», «зв'язок», «передача»,

«з'єднання», «повідомлення» є формами синтезу понять «спільне, загальне», яке і виникає на основі понять «сполучення», «зв'язок», «передача», «з'єднання», «повідомлення» (визначення поняття комунікація у вузькому його розумінні).

Важливим для визначення поняття комунікація на основі поняття «спільність, загальність, єдність» є етимологічний аналіз українського терміна «спілкування» та російського терміна «общение».

Українськими відповідниками комунікації є поняття: сполучатися, спілкуватися, спілка, спільнота, спілкування.

Слова спілкування і спільність походять від одного кореня — «спіл». У Словнику української мови (Київ, 1973) [7] одним із варіантів визначення «спіл» (сполу), були (використання застаріле) терміни «спілка», «союз».

Похідним від «спіл» є «спільний» — 1) який належить усім чи багатьом; 2) який виконується, досягається і т. ін. всіма (в суспільстві, групі, колективі); 3) той самий для одного й іншого (інших); який стосується одного й іншого (інших). Спільність — 1) однаковість для всіх; 2) нерозривний зв'язок, єдність; 3) об'єднання людей, згуртованих спільними умовами життя, метою, інтересами. Звідси і термін «спілкування» – взаємні стосунки, діловий, дружній зв'язок.

Зв'язок між поняттями «спілкування» і «єдність», «спільність» можемо побачити також через аналіз застарілих термінів «спілкувати», «спілкую», «спілкуєш». По-перше, вони мають те ж саме значення що і спілкування, а по-друге — те саме, що «єднати», «єднаю», «єднаєш».

Російськими відповідниками поняттю комунікації є поняття: общий, общество, общатся, общение, приобрести.

Термін «общение» (Тлумачний словник В. Даля) [8] пов'язаний з терміном «общать», який, в свою чергу є основою формування понять: «общить (приобщать, соединять, смешивать, считать вместе, заодно), общее, общий, общность, община, общество, общительный» та ін. «Обще...» є першою частиною складних прикметників: 1) спільний для чого-небудь («общенародный», «общегородской»); 2) властивий всім, той, що стосується всіх («общепринятый», «общепонятный») [9].

Термін «сообщать» пов'язаний в російській мові з терміном «сообща» — спільно, разом, гуртом.

Етимологічний аналіз термінів «communication», «спілкування», «общение» показує те, що ключовими поняттями, які визначають дані терміни і поєднують їх, є «communis», «спільне», «общее». Тому, ідея єдності, об'єднання, причетності, зв'язку є ключовою для визначення понять комунікація та спілкування.

Проблема виникає ще і в тому, що не є однозначним сам етимологічний аналіз терміна комунікація. Одні автори базовим для аналізу вибирають термін *communicare* (радитися з кимсь), інші — *communicatio* (зв'язок, повідомлення), ще інші — *communico* (роблю спільним, зв'язую, спілкуюсь).

В науковій, особливо енциклопедично-довідковій літературі радянського і, в значній мірі, пострадянського періоду визначення терміна «комунікація» носить звужений та вибірково-характер і практично зводиться до 1) шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо; 2) передавання та приймання інформації; 3) спілкування; 4) категорії ідеалістичної філософії (радянський період).

Прикладом такого розуміння поняття комунікації є її визначення у праці В. Волкової «Професійно-педагогічна комунікація» (2006) [10]. *Комунікація* (лат. *communicatio* — зв'язок, повідомлення) — специфічний процес взаємного обміну інформацією у системах «людина—людина», «людина—комп'ютер», «людина—комп'ютер—людина»; процес самостійного пошуку інформації та її використання з метою самовдосконалення особистості, збагачення її за рахунок інформації.

Звідси, *комунікативність* — це сукупність істотних, відносно стійких властивостей особистості, що сприяють успішному прийманню, розумінню, засвоєнню, використанню і передаванню інформації. А *комунікативність педагога* — сукупність істотних, відносно стійких властивостей особистості, що сприяють прийманню, розумінню, засвоєнню, використанню і передаванню педагогічної інформації, спрямованої на навчання й виховання.

Дане визначення є результатом об'єктного, технократичного підходу до розуміння сутності особистості і несе в собі загрозу для того, що автор називає «самовдосконалення особистості», «збагачення».

Але ми можемо побачити й інші, більш ґрунтовні, не технократичні підходи до аналізу поняття комунікації.

Потрібно звернути увагу на трактування терміна «комунікація» у Філософському словнику Дідьє

Жюліа (Москва, 2000). У ньому комунікація визначається як «*відносини між людьми*». Ці відносини можливі завдяки мові. Філософія комунікації шукає закони, які керують відношеннями між людьми; її фундаментальна проблема — пізнання *іншого*. Для Платона і Сенеки найчистіші міжособистісні відносини — це «дружба», для Канта — це «повага», а для Шелера — «симпатія» [11].

Н. Хамітов (Філософський енциклопедичний словник (Київ, 2002) [12], визначає комунікацію у *широкому сенсі* як термін, «що окреслює людську взаємодію у світі. У сучасній філософії використовується передусім як ознака конструктивної взаємодії особистостей, соціальних груп, націй та етносів, яка розгортається на основі толерантності й порозуміння». Як приклад такого використання поняття комунікації автор наводить сучасну західну філософію, зокрема філософію К. Ясперса, німецьку практичну філософію (Апель, Больнов, Габермас). Акцент на проблемі комунікації привів до комунікативного повороту у сучасній філософії, який полягає у переході «від суб'єктивності до інтерсуб'єктивності» і формуванні комунікативної філософії.

Російський вчений В. Кішкін визнає термін «комунікація» похідним від латинського слова *communico* — роблю спільним, зв'язую, спілкуюсь. Під комунікацією в людському суспільстві розуміють спілкування (майже синонім у всіх мовах, крім російської), обмін думками, знаннями, почуттями, схемами поведінки і т. д. Слово «*обмін*» в даному випадку є метафорою. Адже, якщо ми обмінюємося ідеями, обмінюємося словами і т. д., то не позбавляємось своїх слів, в Ви — своїх, ми взаємно збагачуємося ідеями свого співрозмовника. Більше правильним (за внутрішньою формою латинського слова) було б говорити про те, що ми хочемо поділитися думками, розділити з кимсь свої почуття і т. д. (порівняйте англ. *exchange* = обмінюватися, мінятися і *share* = обмінюватися, ділитися.). На думку В. Кішкіна, вже ці два англійських слова, дають можливість зробити істотне спостереження над людською комунікацією, розділивши підходи до комунікації в історії наукових досліджень цього явища на два напрями, дві парадигми: трансляційну (механістичну) і інтеракційну (діяльнісну, діалогічну) [13, с. 7].

Грунтовний аналіз феномену та поняття комунікації зробив відомий дослідник проблеми комунікації Дж. Пітерс [1].

Комунікація походить від латинського *communicare*, яке означало «наділяти», «розділяти» чи «робити спільним». Коренем тут є *mun*, пов'язаний з такими словами, як «*munificent*» («щедрий»), «*community*» («громада, спільнота») і «*meaning*» («значення, смисл»).

Як і в латинській мові, одне з основних значень «комунікації» передбачає *наділення*. Таким чином, комунікація може означати «*участь*», як у слові «*communicant*» («той, що причастився», «запричастений»), що означає особу, яка стала частиною священної спільноти, взяла в ній участь. Тут «комунікація» передбачає належність до соціального організму через певну виразну дію, яка не потребує ні відповіді, ні усвідомлення.

Комунікація також може означати *обмін*, тобто двостороннє переміщення і передбачає *взаємобмін, обопільність і деяку взаємодію*. Природа такого обміну може бути різною. Це може означати щось на зразок успішного з'єднання двох кінцевих пунктів, як це відбувається у телеграфі. У цьому значенні «комунікації» — просто «дістатися кудись», як це відбувається з доставкою пошти. А у розмовному значенні комунікація передбачає обмін у відкритій і ширій розмові між друзями чи співробітниками. Тут комунікація означає не просто розмову, а особливий різновид розмови, якому *притаманні довіра і відкритість*. Ще інтенсивніше значення слова «комунікація» поширилося і на саму розмову — щось на зразок *зустрічі* розумів, психосемантичної єдності чи навіть злиття свідомостей. Як пише про це Лео Льовенталь, «комунікація передбачає спільність, долучення до внутрішнього досвіду (один одного)», «комунікація» як контакт внутрішніх світів.

Як проголошує Р. Вільямс у психологізованому визначенні, комунікації (у множині) — «це засоби і форми, через які ідеї, інформація і ставлення передаються, надсилаються і отримуються». Вони можуть містити гробниці, ієрогліфи, письмо, монети, собори, марки, прапори, годинники, пресу, пошту, телеграф, фотографію, кіно, телефонію, звукозапис, радіо, телебачення, проводи, комп'ютер, Інтернет, мультимедіа, віртуальну реальність чи будь-який інший засіб передачі знаків. На відміну від цього слово «комунікація» (в однині) вживається у розумінні проекту узгодження «я» з «іншим» [1, с. 16—19].

Єдиним зауваженням до вищевикладеного аналізу сутності комунікації, на думку автора, може бути те, що поняття комунікація ми можемо використовувати не тільки до системи «людина—людина», а й і до систем «людина—природа», «людина—культура» та ін., в цілому — до систем «людина—зовнішній світ (внутрішній світ)».

Висновки

На основі проведеного аналізу можемо дати визначення поняття «комунікація», яке може бути методологічною основою визначення філософських, психологічних та педагогічних засад сутності та розвитку особистості, методологічною основою комунікативної парадигми педагогіки та освіти. *Комунікація* (від лат. *communico* — робити спільним: ділитися, наділяти, обмінюватися, радитися, повідомляти, спілкуватися, приєднувати, зв'язувати, з'єднувати, брати участь) — процес та стан взаємодії людини з внутрішнім та зовнішнім світом, на основі якої «Я» усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну самість через знаходження та визначення себе в «Іншому». «Іншим» може бути «Я», «Ти», «Воно», «Ми». Інші об'єктивуються в людях, природі, суспільстві, культурі, космосі, божестві, текстах, комп'ютері та ін.

Що стосується поняття спілкування, то воно, на нашу думку є формою комунікації, а не навпаки. Причому в соціальному та психологічному аспектах ця форма є домінуютьною. Це визначається, в першу чергу, тією роллю, яку спілкування відіграє в житті людини та суспільства. Тому в системі міжлюдських відносин терміни комунікація та спілкування можуть використовуватися як синоніми.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пітерс Дж. Д. Слова на вітер: історія ідеї комунікації / Дж. Д. Пітерс. — К. : Києво-Могилянська академія, 2004. — 302 с.
2. Дворецкий И. Х. Латино-русский словарь. / И. Х. Дворецкий. — 6-е изд., стереотип. — М. : Русский язык, 2000. — 846 с.
3. Литвинов В. Д. Латинсько-український словник / В. Д. Литвинов. — К. : Українські пропілеї, 1998. — 712 с.
4. Етимологічний словник української мови: у 7 т. — К. : Наукова думка, 1981. — Т. 2. — 570 с.
5. Англо-український словник / Заг. кер. Є. І. Гороть. — Вінниця : Нова Книга, 2006. — 1700 с.
6. Поліщук Н. П. Англо-український філософський словник / Н. П. Поліщук, В. С. Лісовий. — К. : Либідь, 1996. — 272 с.
7. Словник української мови: в 11 т. / За ред. І. К. Білодід. — К. : Наукова думка, 1976. — Т. 9. — 840 с.
8. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / В. И. Даль. — М. : Русский язык, 1989. — Т. 1. — 699 с.
9. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. — 21-е изд. перераб. и доп. — М. : Русский язык, 1989. — 924 с.
10. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посібник / Н. П. Волкова. — Київ : Академія, 2006. — 255 с.
11. Жюлиа, Дидье. Философский словарь: пер. с франц. Н. Андреевой / Дидье Жюлиа. — М. : Междунар. отношения, 2000. — 539 с.
12. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. — К. : Абрис, 2002. — 742 с.
13. Кишкин В. Б. Основы теории коммуникации. Краткий курс / В. Б. Кишкин. — 3-изд., перераб. и доп. — М. : АСТ: Восток-запад, 2007. — 256 с.

Рекомендована кафедрою культурології, соціології, педагогіки та психології

Надійшла до редакції 24.11.09
Рекомендована до опублікування 12.12.09

Прицак Микола Дем'янович — доцент кафедри культурології, соціології, педагогіки та психології.

Вінницький національний технічний університет